

الگوی ارتقای تاب‌آوری شناختی، مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی

رضا صید^۱

حسین ساری^۲

احسان کیان‌خواه^۳

رضا علی‌دادی^۴

چکیده

جامعه ایرانی در معرض جنگ شناختی همه‌جانبه‌ای قرار دارد که هدف آن تضعیف اعتماد عمومی، ایجاد شکاف اجتماعی و در نهایت تسلط بر اذهان و تغییر نظام بدون درگیری نظامی است. شبکه‌های اجتماعی به عنوان اصلی‌ترین بستر اجرای این جنگ، با انتشار انبوه اطلاعات نادرست، تاب‌آوری شناختی جامعه ایرانی را هدف قرار داده‌اند. این پژوهش با هدف ارائه الگویی برای ارتقای تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی انجام شده است. نوع تحقیق حاضر، «کاربردی توسعه‌ای» با رویکرد کیفی و روش تحلیل محتوا است که با تحلیل متون تخصصی و مصاحبه با خبرگان حوزه‌های امنیت سایبری، علوم شناختی و رسانه انجام پذیرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که الگوی پیشنهادی بر پنج رکن استوار است: (۱) تقویت پایه‌های تاب‌آوری شناختی، (۲) اجرای مؤثر و هوشمندانه جهاد تبیین، (۳) مدیریت هوشمندانه و فعال شبکه‌های اجتماعی، (۴) مهارت‌های توانمندسازی عملیاتی-سایبری و (۵) عوامل فراساختاری؛ این ابعاد در تعامل پویا با یکدیگر، الگویی جامع را شکل می‌دهند که در سطوح خرد، میانی و کلان قابل اجراست. اجرای این الگو از طریق تقویت سرمایه‌های

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی فضای سایبر، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران،
csractor@gmail.com

۲. دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

۳. دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

۴. دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

شناختی جامعه و فعال‌سازی ظرفیت جهاد تبیین، می‌تواند سپر دفاعی قدرتمندی در برابر جنگ نرم دشمن ایجاد کند.

کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری شناختی، جهاد تبیین، شبکه‌های اجتماعی.

مقدمه و بیان مسئله:

در عصر حاضر، «جنگ شناختی» به پارادایم مسلط در تقابل استکبار جهانی با نظام جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است. هدف این جنگ، نه تصرف سرزمین که تسخیر «مغز و قلب» مردم از طریق دست‌کاری در باورها، ارزش‌ها و ادراک آنان است. رهبر معظم انقلاب اسلامی ^(مدظله‌العالی) با اشاره به این تهدید وجودی، فرموده‌اند: «اگر مغز یک ملت را توانستند تصرف کنند، آن ملت سرزمین خودش را دو دستی به دشمن تقدیم می‌کند». بستر اصلی این نبرد، «شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی» است که با بهره‌گیری از فناوری‌های پیشرفته مانند هوش مصنوعی و علوم داده، به تولید و انتشار هدفمند اطلاعات نادرست، دست‌کاری اطلاعات، اخبار ناامیدکننده و شبهه افکنی می‌پردازند. پیامد این اقدامات، کاهش «تاب‌آوری شناختی» جامعه، یعنی کاهش توانایی افراد در پردازش صحیح اطلاعات، مقاومت در برابر شایعات، حفظ آرامش روانی و پایبندی به ارزش‌های بنیادین است. مصادیق عینی این امر را می‌توان در حوادثی مانند اغتشاشات ۱۴۰۱ و نحوه مواجهه جامعه با حوادثی چون متروپل آبادان مشاهده کرد.

در برابر این هجمه، «جهاد تبیین» به عنوان راه حل کلیدی و تاکتیک مقابله‌ای از سوی مقام معظم رهبری ^(مدظله‌العالی) مطرح شده است؛ اما علیرغم تأکیدات مکرر، خلأ یک «الگوی جامع و عملیاتی» که چگونگی بهره‌گیری از جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی برای ارتقای تاب‌آوری شناختی را تبیین کند، به وضوح احساس می‌شود.

با توجه به هجمه همه‌جانبه شناختی دشمن در شبکه‌های اجتماعی، تاب‌آوری شناختی جامعه ایرانی در وضعیتی آسیب‌پذیر و نیازمند تقویت فوری قرار دارد. این وضعیت را می‌توان در ابعاد زیر تشریح کرد:

۱. وضعیت فردی-شناختی:

ضعف در سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی: مطالعات نشان می‌دهد درصد قابل توجهی از کاربران ایرانی فاقد مهارت‌های لازم برای تشخیص اخبار جعلی، تحلیل منابع اطلاعاتی و ارزیابی محتوای شبکه‌های اجتماعی هستند. این امر منجر به پذیرش غیرانتقادی روایت‌های مخرب و افزایش آسیب‌پذیری در برابر شبهات می‌شود.

کاهش تمرکز و عمق تفکر: استفاده افراطی و سطحی از پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام و تلگرام، به تدریج توانایی تمرکز عمیق، تفکر تحلیلی و پردازش اطلاعات پیچیده را تضعیف کرده است.

وابستگی شناختی به الگوریتم‌ها: جهت‌گیری کاربران در دریافت اطلاعات بیش‌ازپیش تحت تأثیر الگوریتم‌های شخصی‌سازی شده پلتفرم‌های خارجی قرار دارد که خود باعث تقویت «حباب‌های اطلاعاتی» و دوری از دیدگاه‌های متعادل می‌شود.

۲. وضعیت روانی-هیجانی:

افزایش اضطراب و بی‌اعتمادی: انتشار مداوم اخبار ناامیدکننده، شایعات و تحلیل‌های ضد امید، به‌ویژه در حوادثی مانند اعتراضات یا بحران‌های اقتصادی، سطح اضطراب جمعی و بی‌اعتمادی به نهادهای رسمی را افزایش داده است.

تخریب سرمایه روانی-معنوی: تلاش دشمن برای تضعیف باورهای دینی و ارزش‌های انقلابی از طریق محتوای تمسخرآمیز یا شبهه‌افکن، در میان قشری از جوانان تأثیراتی گذاشته که تاب‌آوری عاطفی و معنوی آنان را کاهش می‌دهد.

احساس درماندگی و انفعال: القای گفتمان «ناتوانی در تغییر اوضاع» و «بی‌اثری اقدامات فردی» منجر به شکل‌گیری نوعی انفعال شناختی-عاطفی در بخشی از جامعه شده است.

۳. وضعیت اجتماعی-ساختاری:

شکاف نسلی و گسست روایی: نسل جوان بیش از پیش از روایت‌های رسمی تاریخی و هویتی فاصله گرفته و در معرض روایت‌های جایگزین و اغلب مخربی قرار دارد که در فضای مجازی گسترش می‌یابد.

ضعف شبکه‌های حمایتی اجتماعی: اگرچه شبکه‌های اجتماعی مجازی امکان ارتباط را فراهم کرده‌اند، اما در بسیاری از موارد به جای تقویت همبستگی واقعی، به عرصه‌ای برای جدال‌های فرسایشی، قطبی‌سازی و کاهش اعتماد بین فردی تبدیل شده‌اند. ناهماهنگی نهادی در تولید گفتمان مقاومت: نهادهای فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای غالباً فاقد هماهنگی لازم و استراتژی واحد برای مقابله نظام‌مند با جنگ شناختی هستند و پاسخ‌های آنان اغلب واکنشی، پراکنده و کم‌اثر است.

۴. وضعیت زیرساختی-فناورانه:

وابستگی به پلتفرم‌های خارجی: سلطه پلتفرم‌های خارجی بر فضای مجازی ایران، امکان مدیریت محتوا، حفاظت از داده‌های کاربران و شکل‌دهی به محیط‌های اطلاعاتی امن را به شدت محدود کرده است.

کمبود محتوای جذاب بومی مقاومتی: با وجود تولیدات پراکنده، حجم و جذابیت محتوای تولیدشده داخلی که بتواند در رقابت با محتوای حرفه‌ای دشمن، توجه و اقناع نسل جوان را جلب کند، همچنان ناکافی است.

ضعف در آموزش مهارت‌های عملیاتی دیجیتال: نظام آموزشی کشور هنوز به صورت جدی به آموزش مهارت‌هایی چون «تولید محتوای اثربخش»، «دفاع سایبری رسانه‌ای» و «روان‌شناسی شناختی فضای مجازی» نپرداخته است.

جامعه ایران امروز در میانه یک میدان نابرابر شناختی قرار دارد: از یکسو، زیر بمباران سازمان‌یافته، هوشمند و همه‌جانبه اطلاعات نادرست، شبهات مهندسی شده و روایت‌های تخریب‌گر دشمن است و از سوی دیگر، از سپر تاب‌آوری شناختی ضعیف، ناهمگون و در مواردی فرسوده برخوردار است. این نابرابری، خطر تغییر تدریجی باورها، سست شدن اراده ملی و نهایتاً تغییر در کنش‌های جمعی را به دنبال دارد. بنابراین، مسئله این پژوهش تنها یک نیاز دانشگاهی نیست، بلکه یک ضرورت امنیت ملی و بقای

هویتی است. ارائه الگویی که بتواند با تکیه بر ظرفیت فعال و تهاجمی «جهاد تبیین»، این تاب‌آوری را در بستر همان عرصه نبرد (شبکه‌های اجتماعی) تقویت و بازسازی کند، پاسخی است راهبردی به این بحران عمیق شناختی، این پژوهش درصدد است تا با پرکردن این خلأ علمی-عملیاتی، الگویی ارائه دهد که چگونه می‌توان از ظرفیت بی‌بدیل جهاد تبیین در فضای مجازی برای تقویت ایمان شناختی جامعه در برابر جنگ نرم دشمن بهره برد.

اهمیت اجرای این تحقیق در این است که:

- شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری شناختی به متولیان امنیت ملی کمک می‌نماید که مقابله با جنگ شناختی دشمن را با بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی، کم‌هزینه و اثربخش‌تر کنترل نمایند.

- ارائه این الگو به زمینه‌سازی برای ایجاد ساختارها، ابزارها و آموزش کارگزاران برای صیانت از عرصه شناخت و جهان‌بینی آحاد مختلف مردم از طریق روش‌های متنوع جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی کمک می‌کند.

- اکتشاف این الگو کمک می‌نماید که در صورت عدم تشخیص به‌موقع هجمه شناختی دشمن قابلیت لازم برای استقامت در برابر حملات شناختی وجود داشته باشد. - به‌کارگیری این الگو در ارتقای تاب‌آوری شناختی برای حفظ اقتدار ملی و اعتبار بین‌المللی ناشی از افزایش امید، اعتماد، مشارکت، امنیت و سرمایه‌های اجتماعی مؤثر است.

عدم اجرای این تحقیق موجب مغفول ماندن موضوع یادشده گردیده و پیامدهای زیر را به دنبال خواهد داشت:

- فقدان الگو در خدشه‌دار شدن عرصه شناختی جامعه در مواجهه با تهدیدات و هجمه‌های دشمن مؤثر است.

- ازجمله حلقه‌های ضعیف امنیتی در عرصه صیانت شناختی است و بی‌توجهی به آن می‌تواند زمینه‌ساز شکست باشد.

- جامعه ایرانی بدون این الگو در مقابل جنگ شناختی دشمن ممکن است از باورها، ادراکات، احساسات، تفکرات و تصمیمات ناشی از هویت ایرانی اسلامی خود دور شده و طرز تفکر آن دچار آسیب‌های جبران‌ناشدنی گردد.

- فقدان این الگو در مواجهه با تلاش دشمن برای تغییر جهان بینی و هویت ملی، بر تضعیف اعتماد و کاهش میزان ایستادگی، مقاومت و مشارکت در اجرای راهبردهای نظام سیاسی کشور مؤثر بوده و احتمال عمل به اراده دشمن توسط مردم را تقویت می‌کند. هدف اصلی تحقیق، «ارائه الگوی ارتقای تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی» و اهداف فرعی آن شامل موارد زیر است:

- شناسایی ماهیت، ابعاد، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاب‌آوری شناختی.
- شناسایی نقش شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی در تاب‌آوری شناختی و صیانت از قلمرو مغز و ذهن.

- شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی.
به تبع اهداف سؤال اصلی محقق این است که الگوی ارتقای تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی چیست؟ و سؤالات فرعی نیز به شرح زیر است:
- ماهیت، ابعاد، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاب‌آوری شناختی چیست؟
- نقش شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی در تاب‌آوری شناختی و صیانت از قلمرو مغز و ذهن چیست؟

- ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی چگونه است؟
این پژوهش با توجه به اینکه از طریق دستیابی به اهداف اصلی و فرعی و پاسخگویی به سؤالات انجام می‌گیرد، به دو دلیل فرضیه ندارد:

الف: این پژوهش درصدد شناسایی «الگوی ارتقای تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی» است و چون تولید الگو، خلق و اکتشاف است، در اینجا طرح فرضیه معنا ندارد؛ فرضیه‌ها برای اثبات یا عدم اثبات ارتباط متغیرها هستند.

ب: در این مرحله چون هنوز الگویی تولید نشده، فرضیه‌ها قابل شناسایی نیستند. بررسی نظام‌مند پیشینه‌های پژوهشی مرتبط، حاکی از آن است که اگرچه مطالعات پراکنده‌ای در حوزه‌های مستقل «تاب‌آوری شناختی»، «جهاد تبیین» و «شبکه‌های

اجتماعی» انجام شده، اما پژوهشی که به ارائه الگویی یکپارچه از تلفیق این سه مفهوم بپردازد، مشاهده نشده است. ادبیات موضوع را می‌توان در چهار دسته اصلی طبقه‌بندی نمود:

۱. مطالعات مرتبط با تاب‌آوری شناختی

مطالعاتی چون پژوهش ویلیامز و همکاران (۲۰۲۴) و سوانپول (۲۰۱۸) بر شناسایی راهبردها و عوامل مؤثر بر تاب‌آوری شناختی متمرکز بوده‌اند. همچنین، تحقیق روزاک و همکاران (۲۰۲۵) به نقش باورهای دینی به عنوان یک پشتیبان شناختی در مواجهه با حملات اطلاعاتی اشاره دارد که از منظر نقش «باور» در تاب‌آوری، با مفهوم جهاد تبیین اشتراک نظری دارد.

۲. مطالعات مرتبط با شبکه‌های اجتماعی و جنگ شناختی

پارکر و همکاران (۲۰۱۶) و شیخ انصاری (۱۳۹۹) به ترتیب به تحلیل نقش تحول‌آفرین شبکه‌های اجتماعی و تأثیر آن بر هنجارهای اجتماعی پرداخته‌اند. هاسکینز و اولافلین (۲۰۱۷)، کلانتری (۱۳۹۸) و بوچ و کرزنوسکا-بیهون (۲۰۲۲) ابعاد مختلف جنگ‌های رسانه‌ای، هویتی و شناختی را بررسی کرده‌اند. لارنس آرونهیم و همکاران (۲۰۲۱) نیز به طور مستقیم بر نقش تاب‌آوری و آگاهی برای مقابله با جنگ شناختی تأکید دارند.

۳. مطالعات مرتبط با جهاد تبیین

جهاد تبیین به عنوان یک مفهوم راهبردی نوپدید در گفتمان انقلاب اسلامی، در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران داخلی قرار گرفته است و مقالات علمی به تدریج در حال بررسی ابعاد مختلف آن هستند. به عنوان مثال:

- محمدی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مؤلفه‌های جهاد تبیین در فضای مجازی از منظر بیانات رهبر معظم انقلاب» که در فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین منتشر شده، با روش تحلیل مضمون، مؤلفه‌هایی چون «روشنگری هدمند»، «مخاطب‌شناسی»، «زمان‌مندی» و «استفاده از قالب‌های جذاب» را به عنوان ارکان جهاد تبیین در فضای مجازی استخراج کرده‌اند.
- نجفی و رضوی (۱۴۰۱) در مقاله «جهاد تبیین به مثابه راهبرد مقابله با جنگ روایت‌ها: چارچوبی نظری» در مجله راهبرد اجتماعی فرهنگی، این مفهوم را در

چارچوب نظریه‌های «جنگ روایت» و «امپراتوری‌های رسانه‌ای» تحلیل کرده و بر نقش آن در بازسازی هویت جمعی تأکید نموده‌اند.

- حسینی (۱۴۰۰) در مقاله «تبیین به مثابه جهاد: واکاوی دینی-فقهی مفهوم جهاد تبیین» در نشریه فقه و اصول، مبانی قرآنی و روایی این مفهوم را بررسی کرده و وجوب شرعی آن در شرایط کنونی را استنباط نموده است.

با این وجود، خلأ آشکاری در مورد مقالات تجربی و میدانی که به سنجش اثربخشی راهبردهای جهاد تبیین یا ارائه مدل‌های عملیاتی آزمون شده پرداخته باشند، احساس می‌شود. بیشتر مطالعات موجود، کیفی، نظری یا مبتنی بر تحلیل متون بیانی هستند.

۴. خلأ پژوهشی و نوآوری تحقیق حاضر

با وجود غنای مطالعات پیشین، خلأ اصلی، عدم ارتباط نظام‌مند بین این سه حوزه و ارائه الگوی عملیاتی است. این پژوهش با نوآوری در ترکیب مفهومی، الگوواره «دفاعی-انفعالی» رایج در تاب‌آوری را به الگوواره «فعال-تهاجمی» مبتنی بر جهاد تبیین تبدیل می‌کند. نوآوری کاربردی در ارائه الگویی اجرایی برای نهادهای فرهنگی و امنیتی و نوآوری بستری آن در بومی‌سازی مفهوم تاب‌آوری بر اساس ارزش‌های اسلامی-ایرانی و گفتمان انقلاب اسلامی است. بنابراین، پژوهش حاضر علاوه بر پرکردن خلأ نظری موجود با ارائه الگویی عملیاتی، پاسخی میدانی به نیاز صیانت از سرمایه شناختی جامعه در فضای جنگ ترکیبی دشمن است.

مبانی نظری

تاب‌آوری

تاب‌آوری به عنوان یک سازه چندبعدی، به توانایی نظام‌ها (فردی، اجتماعی، محیطی) در مقابله با اختلالات، حفظ عملکردهای اساسی و بازگشت به حالت تعادل پس از مواجهه با شوک‌ها اشاره دارد (والکر و سالت، ۲۰۰۶). این مفهوم از علوم مهندسی و بوم‌شناسی آغاز شد و به تدریج به حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی گسترش یافت.

انواع و سطوح تاب‌آوری

تاب‌آوری در سطوح مختلفی مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

۱. تاب‌آوری فردی: شامل ابعاد روانی، عاطفی و شناختی

۲. تاب‌آوری اجتماعی: مرتبط با جوامع، سازمان‌ها و نهادها

۳. تاب‌آوری ساختاری: شامل زیرساخت‌ها، اقتصاد و محیط زیست

جایگاه تاب‌آوری شناختی

تاب‌آوری شناختی به‌طور مشخص در زیرمجموعه تاب‌آوری فردی و به‌عنوان بخشی از تاب‌آوری روان‌شناختی طبقه‌بندی می‌شود (ساوتویک و چارنی، ۲۰۱۸). تمایز اصلی آن با سایر ابعاد تاب‌آوری فردی، تمرکز خاص بر کارکردهای ذهنی سطح بالا است.

تاب‌آوری شناختی

تاب‌آوری شناختی یکی از انواع تاب‌آوری است که به علوم شناختی مربوط می‌شود. علوم شناختی، مطالعه بین‌رشته‌ای مرکب از هوش مصنوعی، علم اعصاب، روان‌شناسی، فلسفه ذهن و زبان‌شناسی است این علوم با تکیه بر تجربه، به شناخت مغز و کارکردهای آن می‌پردازد و ازجمله خدمات آن استفاده بهینه از مغز، معالجه آسیب‌های مغزی و طراحی الگوهای مصنوعی از روی مغز است (خرازی، ۱۳۸۶: ۷۷). بر این اساس تاب‌آوری شناختی به‌عنوان یکی از موضوعات موردبررسی در علوم شناختی، توانایی حفظ یا بازیابی ظرفیت‌های شناختی در معرض خطر تعریف می‌شود که برآیند نوعی فرایند ذهنی برای فهم، تصمیم‌گیری، یادآوری، تحلیل پدیده‌ها و حل مسئله است (منوچهری راد و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۹). تاب‌آوری شناختی ظرفیت غلبه بر اثرات منفی موانع و شکست‌ها و استرس‌های مرتبط با آن بر عملکرد شناختی است (استال و همکاران، ۲۰۰۸، ۴۷). درواقع تأثیر استرس بر فرایندهای شناختی افراد را می‌توان در یک طیف در نظر گرفت که در سویی از آن، فرایندهای شناختی تحت تأثیر استرس به شدت تخریب می‌شوند و در سوی دیگر طیف، فرایندهای شناختی نه تنها تحت تأثیر منفی قرار نمی‌گیرند، بلکه در شرایط استرس‌آمیز، عملکرد شناختی ارتقا می‌یابد.

تاب‌آوری شناختی به‌عنوان توانایی فرد در حفظ و بازسازی عملکردهای شناختی در مواجهه با فشارهای روانی و چالش‌های محیطی تعریف می‌شود (ساوتویک و چارنی، ۲۰۱۸: ۱۳). به‌طورکلی تاب‌آوری در مواجهه با تهدید معنا پیدا می‌کند، تاب‌آوری شناختی نیز در مواجهه با تهدیدات شناختی ظهور و بروز پیدا می‌کند؛ به عبارتی یک کشور متخاصم با مداخله شناختی در میان مردم کشور هدف، سعی در تغییر دستگاه محاسباتی تک تک

افراد در آن جامعه دارد تا با تغییر در ارزش‌ها، باورها، اعتقادات و چگونگی تحلیل، تصمیم و رفتار یک فرد، تغییرات اجتماعی را به‌گونه‌ای رقم بزنند تا با تسلط بر مغزها و بدون خون‌ریزی نظام حاکم بر کشور هدف را براندازی نماید. بررسی مفهوم تاب‌آوری شناختی نقش کلیدی در درک چگونگی مقاومت و سازگاری افراد با شرایط دشوار و بهبود عملکرد ذهنی آن‌ها ایفا می‌کند.

پلاتچیک در دهه ۱۹۸۰ مغز و قلب را مرتبط دانست و عنوان نمود که شناخت مهم است اما احساسات هم اگر مهم‌تر نباشد با شناخت در یک تراز است و مفهوم جنگ احساسی را مطرح نمود، بیست سال بعد از او یک فرد اسرائیلی به نام شواردز، زنجیره ارزش‌های انگیزشی انسان را تعریف کرد. این شاخص‌ها، شاخص‌های تاب‌آوری شناختی انسان است. تاب‌آوری حاصل فردی است که اقناع و ارضاء شده است (عباسی، ۱۴۰۴: ۶). درمجموع تاب‌آوری شناختی به توانایی مغز انسان در کنترل عوامل استرس‌زا و آسیب‌ها اشاره دارد. این مفهوم به معنای حفظ یا بازپایی ظرفیت‌های شناختی در مواجهه با چالش‌ها و فشارهاست و شامل فرایندهای ذهنی مانند فهم، تصمیم‌گیری و حل مسئله می‌شود. همچنین، تاب‌آوری شناختی به مقاومت در برابر اثرات منفی موانع و شکست‌ها کمک می‌کند و می‌تواند بر تأخیر بروز علائم منجر به شکست تأثیرگذار باشد (جباری، ۱۴۰۲: ۳). تاب‌آوری شناختی تنها به معنای مقاومت منفعلانه نیست، بلکه شامل توانایی یادگیری از بحران‌ها و رشد و تعالی پس‌از آن نیز می‌شود. این پژوهش با نگاهی اسلامی، تاب‌آوری شناختی را متأثر از عوامل معنوی مانند توکل، صبر، تقوا و ایمان به قضا و قدر می‌داند.

اگر تاب‌آوری شناختی برابر فلسفه اسلامی بر اساس عوالم عقل، خیال و ماده یک فرد موردبررسی قرار گرفته شود، ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری شناختی به شرح زیر خواهد بود: ابعاد عقل، خیال و ماده که به‌صورت هماهنگ عمل می‌کنند. برای مثال، تفکر منطقی (بعد عقل) با خلاقیت (بعد خیال) و مدیریت استرس (بعد ماده) ترکیب می‌شود تا فرد بتواند در شرایط دشوار بهترین تصمیم را بگیرد. مؤلفه‌هایی مانند خودآگاهی شناختی (بعد عقل) و تصور مثبت (بعد خیال) نیز به فرد کمک می‌کنند تا در مواجهه با چالش‌ها، انعطاف‌پذیری ذهنی و پایداری در عملکرد را افزایش دهند. هر مؤلفه نیز

شامل شاخص‌های عملیاتی است که به صورت عینی قابل اندازه‌گیری هستند. برای مثال، توانایی تحلیل اطلاعات (شاخص تفکر منطقی) یا استفاده از تکنیک‌های کاهش استرس (شاخص سلامت جسمانی) که تمامی آن‌ها در مدل مفهومی ارائه شده نشان می‌دهد که تاب‌آوری شناختی یک ساختار چندبعدی است که از تعامل ابعاد عقل، خیال و ماده شکل می‌گیرد. هر بعد شامل مؤلفه‌ها و شاخص‌های خاصی است که در کنار یکدیگر، توانایی فرد را برای مقابله با فشارهای شناختی و روانی افزایش می‌دهند. این مدل می‌تواند به عنوان چارچوبی برای طراحی مداخلات و تقویت تاب‌آوری شناختی در افراد و جوامع مورد استفاده قرار گیرد.

افراد دارای تاب‌آوری شناختی بالا، عموماً از تفکر انتقادی، توانایی حل مسئله، خلاقیت، خودکنترلی، عزت نفس، تسلط بر نفس و خوش بینی برخوردارند (آنتونوفسکی، ۱۹۹۸: ۱۲۳). همچنین، به کارگیری راهکارهای مقابله‌ای سازنده، احساس انسجام و توانایی تصمیم‌گیری منطقی در شرایط پیچیده و پرفشار، از دیگر پیامدهای این نوع تاب‌آوری محسوب می‌شوند.

جهاد تبیین

جهاد تبیین مفهومی است که توسط حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، رهبر معظم انقلاب اسلامی، در سال ۱۴۰۰ مطرح شد و به معنای روشنگری علمی و تحقیقی برای مقابله با دشمن و خنثی‌سازی وسوسه‌ها و تحریف‌های آنان است. خداوند سبحان در قرآن کریم می‌فرماید: «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ»، «و [یاد کن] هنگامی را که خدا از کسانی که به آنان کتاب [آسمانی] داده شده، پیمان گرفت که: قطعاً آن را برای مردم بیان کنید و کتمان نکنید» (آل عمران، ۱۸۷). این آیه وجوب تبیین حقایق و حرام بودن کتمان آن را بیان می‌کند. در جای دیگر خداوند متعال می‌فرماید: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»، «با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن» (نحل، ۱۲۵). آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی در تفسیر این آیه می‌نویسد: «دعوت به سه روش حکمت، موعظه حسنه و جدال احسن، اساس کار تبلیغ و تبیین معارف دینی را تشکیل می‌دهد» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۵۴۳). «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»، «و باید

از میان شما گروهی [مردم] را به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند» (آل عمران، ۱۰۴). این آیه یکی از مبانی مهم جهاد تبیین را ترسیم می‌کند. اهداف جهاد تبیین از منظر قرآنی زدودن شبهات و هدایت جامعه هست. خداوند سبحان در این رابطه می‌فرماید: «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ»، «تا پس از [فرستادن] پیامبران، برای مردم در برابر خدا [هیچ] حجتی نباشد» (نساء، ۱۶۵). این آیه نشان می‌دهد که تبیین حقایق به منظور رفع حجت و زدودن شبهات است. در خصوص هدایت جامعه نیز در قرآن کریم آمده است: «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ»، «مردم [در آغاز] یک امت بودند، پس خدا پیامبران را نویدآور و هشداردهنده برانگیخت» (بقره، ۲۱۳).

مفهوم «جهاد تبیین» در وصیت‌نامه امام علی (علیه السلام) به حسنین (علیهم السلام) با هدف حفظ پشته‌های اجتماعی، جلوگیری از تحریف و از بین بردن مشکلات مشاهده می‌گردد. جهاد تبیین، تبیین حقایق، پاسخ به ابهامات و روشن‌گری در برابر حملات شناختی، رسانه‌ای و روانی دشمن است.

این مفهوم به عنوان یک راهبرد فرهنگی و سیاسی برای مقابله با جنگ نرم و تحریف‌های دشمن مورد تأکید قرار گرفته است. برای مثال، تشکیل «قرارگاه جهاد تبیین» در برخی از شهرها و انتشار کتاب‌هایی با این موضوع نشان‌دهنده اهمیت آن در سیاست‌های داخلی است.

در سطح جهان، مفاهیم مشابهی با «جهاد تبیین» وجود دارد که به عنوان راهبردهای فرهنگی و رسانه‌ای برای مقابله با نفوذ دشمن و حفظ هویت ملی استفاده می‌شوند. از جمله این مفاهیم عملیات روانی (استفاده از رسانه‌ها و تکنیک‌های روان‌شناختی برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی و رفتار مخاطبان)، دیپلماسی عمومی (تلاش‌های دولتی برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی جهانی از طریق تبادل فرهنگی و رسانه‌ای) و جنگ شناختی (تلاش برای تأثیرگذاری بر ذهن و شناخت افراد از طریق تکنیک‌های پیشرفته شناختی و رسانه‌ای) است. هرچند این مفاهیم از نظر اهداف و روش‌ها مشابه جهاد تبیین هستند، اما تفاوت‌های فرهنگی و عقیدتی باعث تمایز آن‌ها شده است. جهاد تبیین در ایران بر پایه ارزش‌های اسلامی و انقلابی استوار است، در حالی که مفاهیم مشابه در غرب بر اساس

منافع ملی و راهبردهای سیاسی تعریف می‌شوند که از بسیاری از آن‌ها از منظر اسلامی، غیراخلاقی و انجام آن نکوهیده است. جهاد تبیین به معنای تلاش برای روشنگری و تبیین حقایق در برابر تحریفات، شبهات و ابهامات است. این مفهوم از دو واژه «جهاد» به معنای تلاش و کوشش در راه خدا و «تبیین» به معنای توضیح و روشن‌سازی تشکیل شده است. جهاد تبیین در عصر انفجار اطلاعات، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. جهاد تبیین به عنوان یک وظیفه شرعی، فرهنگی و اجتماعی مطرح می‌شود که هدف آن ارتقاء آگاهی عمومی و دفاع از حقیقت است (نصیری فرد، ۱۴۰۱: ۱).

این اصطلاح نخستین بار توسط آیت‌الله خامنه‌ای در اردیبهشت ۱۳۹۵ معرفی شد و در آذر ۱۴۰۰ به طور جدی‌تر مورد بررسی قرار گرفت. ایشان جهاد تبیین را مأموریتی برای مقابله با وسوسه‌ها و تحریفات دشمن دانسته‌اند. این جهاد باید با رویکرد علمی و تحقیقی انجام شود تا مردم نسبت به واقعیت‌ها آگاه شوند و از گمراهی نجات یابند (زهرایی، ۱۴۰۴: ۵).

در قرآن کریم، یکی از مهم‌ترین وظایف پیامبران، «تبیین حقایق» معرفی شده است. خداوند در آیه ۴۴ سوره نحل می‌فرماید: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»؛ یعنی هدف از نزول قرآن، روشنگری برای مردم است. پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) مأموریت داشت تا با استفاده از وحی الهی، حق را از باطل جدا و مردم را نسبت به حقیقت هدایت کند. این روشنگری باید با حکمت و برهان انجام شود تا ضمن پاسخگویی به شبهات، اعتماد عمومی نیز تقویت شود. جهاد تبیین یک وظیفه الهی است که همواره بر عهده مؤمنان است (زهرایی، ۱۴۰۴: ۱).

در دنیای امروز که جنگ نرم و رسانه‌ای به یکی از ابزارهای اصلی دشمنان تبدیل شده است، جهاد تبیین به عنوان یک ضرورت مطرح می‌شود. دشمنان تلاش می‌کنند با انتشار اخبار جعلی و تحریف حقایق، ذهن جوانان و عموم مردم را غبارآلود کنند (سبزواری، ۱۴۰۴: ۲). آیت‌الله خامنه‌ای تأکید دارند که اگر جهاد تبیین به درستی انجام نشود، خطر گمراهی جامعه افزایش می‌یابد. ایشان این وظیفه را «واجب فوری» دانسته‌اند که باید در اولین فرصت ممکن انجام گیرد تا از تحریف مفاهیم اسلامی و انقلابی جلوگیری شود (زهرایی، ۱۴۰۴: ۷). رهبر انقلاب اسلامی بر این باورند که جهاد تبیین باید با رویکرد علمی و

تحقیقی انجام شود تا مردم را نسبت به واقعیت‌ها آگاه کند و از تحریفات جلوگیری نماید. تاریخچه جهاد تبیین به دوران معاصر برمی‌گردد، اما ریشه‌های آن را می‌توان در تاریخ اسلام نیز یافت. در طول تاریخ، پیامبران و رهبران مذهبی همواره بر اهمیت بیان حقایق و روشنگری تأکید داشته‌اند. با گسترش رسانه‌ها و فضای مجازی، ضرورت جهاد تبیین بیش از پیش احساس می‌شود. امروزه، دشمنان با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای سعی در تحریف واقعیت‌ها دارند و جهاد تبیین به عنوان یک واکنش ضروری در برابر این تهدیدات مطرح می‌شود (زهرایی، ۱۴۰۴: ۵). جهاد تبیین یک مسئولیت جمعی است. همه افراد جامعه باید در این راستا مشارکت کنند تا بتوانند به حفظ هویت فرهنگی و اجتماعی خود کمک نمایند. این نوع جهاد نیازمند شجاعت، صداقت و تعهد به حقیقت است تا بتواند تأثیرگذار باشد (سبزواری، ۱۴۰۴: ۳). در گفتمان انقلاب اسلامی، «جهاد تبیین» به معنای تلاش و کوشش همه جانبه، هوشمندانه و نظام‌مند برای روشنگری، شفاف‌سازی، پاسخگویی به شبهات و عرضه درست و جذاب حقایق در برابر تحریفات دشمن است. این جهاد، جنبه‌ای دفاعی در جنگ روایت‌ها است.

شبکه‌های اجتماعی

شبکه‌های اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین پدیده‌های عصر دیجیتال، نقش کلیدی در شکل‌گیری روابط انسانی و سازمان‌دهی جوامع مدرن ایفا می‌کنند. مانوئل کاستلز، جامعه‌شناس برجسته، در نظریه جامعه شبکه‌ای خود استدلال می‌کند که شبکه‌ها به ساختار اصلی سازمان‌دهی اجتماعی در عصر اطلاعات تبدیل شده‌اند. از دیدگاه کاستلز، شبکه‌های اجتماعی تنها ابزارهای ارتباطی نیستند، بلکه به عنوان ریخت‌شناسی جدید قدرت و هویت عمل می‌کنند که جوامع را از طریق جریان‌های اطلاعاتی، مالی و فرهنگی بازتعریف می‌کنند (کاستلز، ۲۰۱۲: ۲۱). این شبکه‌ها با ایجاد فضای جریان‌ها، مرزهای سنتی جغرافیا و زمان را در هم می‌شکنند و منطق جدیدی از شمول و طرد را در جوامع جهانی به وجود می‌آورند. نظریه جامعه شبکه‌ای مانوئل کاستلز یکی از چارچوب‌های نظری کلیدی برای درک تحولات اجتماعی در عصر اطلاعات است. کاستلز در اثر سه‌گانه خود «عصر اطلاعات» استدلال می‌کند که شبکه‌ها به شکل جدید سازمان‌دهی اجتماعی

در سرمایه‌داری اطلاعاتی تبدیل شده‌اند (کاستلز، ۲۰۱۲: ۲۱). این نظریه بر چند محور اصلی استوار است:

(۱) شبکه‌ها به عنوان ریخت‌شناسی اجتماعی جدید: کاستلز شبکه‌ها را مجموعه‌ای از گره‌های به هم پیوسته تعریف می‌کند که جریان‌های مالی، اطلاعاتی و قدرت را در فضای جریان‌ها مدیریت می‌کنند. این شبکه‌ها ویژگی‌های منحصربه‌فردی دارند:

انعطاف‌پذیری: توانایی بازپیکربندی بر اساس تغییرات محیطی بدون ازدست‌دادن اهداف

مقیاس‌پذیری: امکان گسترش یا کوچک‌سازی بدون اختلال ساختاری

بقاپذیری: مقاومت در برابر حملات به دلیل ساختار غیرمتمرکز (کاستلز، ۲۰۱۲: ۱۷)

(۲) **منطق دوتایی شمول/طرز:** شبکه‌ها بر اساس منطق دودویی عمل می‌کنند که گره‌ها را بر اساس سودمندی در شبکه شمول یا طرد می‌کند. این منطق باعث شکل‌گیری «فضای جریان‌ها» در مقابل «فضای مکان‌ها» می‌شود (کاستلز، ۲۰۱۲: ۴۱۲).

(۳) **نقش فناوری اطلاعات:** ظهور جامعه شبکه‌ای نتیجه همگرایی سه فرایند است:

انقلاب فناوری اطلاعات که زیرساخت‌های فنی شبکه‌ها را فراهم کرد

بازساختار اقتصادی سرمایه‌داری به سمت جهانی‌سازی و انعطاف‌پذیری

ظهور جنبش‌های اجتماعی جدید مبتنی بر هویت (کاستلز، ۲۰۱۲: ۶۰)

(۴) **هویت در جامعه شبکه‌ای:** کاستلز تضاد بنیادین بین «شبکه» و «خود» را شناسایی می‌کند. از نظر او، شبکه‌ها ماهیتی ابزاری و انتزاعی دارند، درحالی‌که افراد برای معنا بخشیدن به زندگی خود به ساخت هویت‌های جمعی جدید روی می‌آورند. این هویت‌ها اغلب در تقابل با منطق مسلط شبکه‌ها شکل می‌گیرند (کاستلز، ۲۰۱۲: ۳).

اگرچه کاستلز از پیشگامان استفاده از استعاره شبکه در تحلیل اجتماعی است، منتقدان اشاره می‌کنند که مفهوم شبکه در آثار او بیشتر یک استعاره کلان است تا تحلیلی روشمند (وان دایک، ۲۰۰۶: ۴۵)، تمرکز بیش از حد بر سرمایه‌داری اطلاعاتی، نقش نهادهای سنتی را نادیده می‌گیرد (وبستر، ۲۰۰۲: ۱۰۲) و رابطه دیالکتیکی بین فناوری و جامعه را به شکل یک سویه تفسیر می‌کند (فوکس، ۲۰۰۹: ۳۸). کاستلز با ترکیب تحلیل ساختاری مارکسیستی و مطالعات فناوریانه، چارچوبی نوین برای درک پویایی‌های قدرت

در عصر جهانی‌سازی ارائه می‌دهد. هرچند برخی جنبه‌های این نظریه نیاز به بازبینی در پرتو تحولات اخیر فناوری‌های دیجیتال دارد.

پلتفرم‌های برخطی که امکان تولید، انتشار و تبادل محتوا و تعامل اجتماعی بین کاربران را فراهم می‌کنند، این شبکه‌ها ذاتاً دوجبهی هستند و می‌توانند هم‌زمان بستری برای تهدید و کاهش تاب‌آوری و ابزاری قدرتمند برای تبیین و ارتقای تاب‌آوری باشند.

جنگ شناختی

در علوم تربیتی فردی به نام ژان پیاژه که در دهه ۱۹۶۰ نظریه شناختی در علوم تربیتی را داده بود، علم شناختی در تربیت را مطرح می‌کند. پیش از او فروید گفته بود انسان روانی - جنسی است و اریکسون نیز نظریه فروید را رد کرده و انسان را صاحب رشد روانی - اجتماعی دانسته است. ژان پیاژه این نظریات را رد کرده و این مفهوم را مطرح کرد که انسان با شناخت اطرافش کامل می‌شود. در دهه ۱۹۷۰ اوج بسط این نظریه بود. در دهه ۱۹۸۰ بحث علوم شناختی را فردی به نام پلاتچیک این‌گونه دنبال می‌کند که شناخت مهم است اما احساسات هم اگر مهم‌تر نباشد با شناخت در یک تراز است و مفهوم جنگ احساسی در اینجا مطرح شده است (عباسی، ۱۴۰۴: ۱).

پنتاگون پس از چند دهه از نظرات پیاژه استفاده کرد و جنگ شناختی را تعریف کرد و با استفاده از نظریات و نقشه پلاتچیک، جنگ احساسی را طراحی کرد. در سال ۱۹۹۳ پنتاگون همایشی برگزار کرد و کتابی با نام «نبردی برای (تسخیر) قلب‌ها و ذهن‌ها» حاصل مقالات ارائه شده در آن همایش کار را کامل کرد. بر این اساس آن‌ها ذهن را با جنگ شناختی و قلب را با جنگ احساسی هدف قرار دادند (عباسی، ۱۴۰۴: ۱).

جنگ احساسی به معنای نزاع میان حب و بغض و جنگ شناختی به معنای نزاع میان شک و یقین است. توده انسان‌ها بیش از اینکه اسیر مسائل شناختی باشند، اسیر احساسات هستند. فروید هم بر همین امر تأکید دارد، اینکه وجه احساسی و غیرعقلانی انسان بر وجه خردورزی و عقلانی او غلبه دارد و برای همین انسان حیوانی غیرقابل اعتماد است. ۱۹۹۳ پنتاگون این دو مفهوم چگونگی تسخیر قلب‌ها و سیادت بر ذهن‌ها را کامل کرد (عباسی، ۱۴۰۴: ۲).

در سال‌های اخیر، نمونه‌های قابل توجه شامل مداخله روسیه در انتخابات ریاست جمهوری ایالات متحده آمریکا در سال ۲۰۱۶ از طریق کمپین‌های اطلاعات

نادرست در رسانه‌های اجتماعی است. به‌طور مشابه، استفاده چین از «قدرت تیز» برای تأثیرگذاری بر روایت‌های جهانی درباره سیاست‌های خود در سین‌کیانگ و هنگ‌کنگ نمایانگر بعد دیگری از جنگ شناختی است (موسسه بروکینگز، ۲۰۲۰: ۹).

از آن زمان، نهادهای امنیتی و نظامی کشورهای مختلف به بررسی و تحلیل این نوع جنگ پرداخته‌اند. ناتو نیز از سال ۲۰۲۰ به‌طور رسمی «جنگ شناختی» را به‌عنوان یک حوزه جدید از جنگ‌ها که نیازمند توجه ویژه‌ای است، شناسایی کرده است. ناتو جنگ شناختی را به‌عنوان حوزه ششم عرصه نبرد معرفی کرده است. این موضوع در تحقیقاتی که با حمایت ناتو در سال ۲۰۲۰ انجام شد، به‌وضوح بیان شده است. بر اساس این تحقیقات، درحالی‌که اقدامات انجام شده در پنج حوزه سنتی جنگ (هوا، زمین، دریا، فضا و سایبری) به‌منظور تأثیرگذاری بر حوزه انسانی انجام می‌شود، هدف جنگ شناختی این است که همه را به یک سلاح تبدیل کند. این رویکرد جدید توسط ناتو به‌عنوان «نبرد برای تسخیر مغز» توصیف شده است و بر تغییر ادراک و باورهای مردم متمرکز است (ناتو، ۲۰۲۰). در نشست سال ۲۰۲۱ اعضای ناتو در کانادا نیز عرصه ششم جنگ که همان جنگ شناختی است، معرفی شد (ناتو، ۲۰۲۱).

«جنگ شناختی» گونه‌ای از جنگ است که در آن از روش‌های عملیات روانی، اطلاعاتی و رسانه‌ای برای تأثیرگذاری، تغییر یا تخریب ادراک، فهم و تصمیم‌گیری طرف مقابل با هدف نهایی، تسلط بر اراده و مغزهای انسان‌ها بدون استفاده از نیروی نظامی متعارف است. محیط جنگ شناختی در ایران، محیطی پیچیده، پویا و نامتقارن است. پیروزی در این نبرد نامحسوس، در گرو درک صحیح از ابعاد آن، تمرکز بر توانمندسازی شناختی آحاد مردم به‌جای کنترل منفعلانه اطلاعات و هماهنگی تمام‌ساختی نهادهای فرهنگی، رسانه‌ای و امنیتی در قالب یک نقشه راه عملیاتی است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نوع «کاربردی توسعه‌ای» و رویکرد آن کیفی است که بر درک و تبیین پدیده‌ها در بافت طبیعی و از دیدگاه مشارکت‌کنندگان تمرکز دارد. با توجه به هدف پژوهش که ارائه «الگوی ارتقای تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی» است، در چارچوب این رویکرد، از روش «تحلیل محتوای» متون معتبر فارسی و انگلیسی در حوزه‌های علوم شناختی، جنگ نرم، شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی و همچنین بیانات مقام معظم

رهبری (مدظله‌العالی) درباره جهاد تبیین استفاده شده است. داده‌های مصاحبه‌ها با استفاده از «کدگذاری» در چارچوب روش تحقیق، تحلیل شده‌اند تا الگوی نهایی استخراج گردد. در این پژوهش، از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد کدگذاری موضوعی استفاده شده است. کدگذاری در سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام شده است. داده‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با ۳۰ خبره، پس از پیاده‌سازی، به صورت نظام‌مند کدگذاری و در قالب مضامین اصلی و فرعی دسته‌بندی شدند که به عنوان نمونه کدگذاری مربوط به سؤال دوم مصاحبه تشریح می‌گردد:

- به نظر شما، شبکه‌های اجتماعی چه تأثیراتی (مثبت و منفی) بر تاب‌آوری شناختی کاربران دارند؟ لطفاً تجربه‌ها یا مشاهدات خود را شرح دهید.

برای تحلیل داده‌های کیفی این سؤال، پس از مطالعه عمیق پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان، کلیه مفاهیم کلیدی استخراج و کدگذاری شد. این کدها در نهایت در قالب هشت مضمون اصلی (۴ مضمون مثبت و ۴ مضمون منفی) دسته‌بندی شدند. برای نمایش نظام‌مند یافته‌ها، جدول، کدها و مفاهیم استخراج شده از متون مصاحبه را نشان می‌دهد.

جدول ۱ مضامین تأثیرات (مثبت و منفی) شبکه‌های اجتماعی بر تاب‌آوری شناختی

ردیف	کدهای مثبت	کدهای منفی
۱	تقویت حمایت اجتماعی، احساس تعلق، دسترسی به منابع آموزشی، خودبیان‌گری، عزت نفس	کاهش تمرکز، اختلال در حافظه، مقایسه اجتماعی، کاهش رضایت، وابستگی، تحلیل منابع ذهنی
۲	دسترسی به اطلاعات	ظرفیت پایین تحمل ابهام در شخصیت‌های با اعتماد به نفس ضعیف
۳	ارتباط و حمایت اجتماعی، دسترسی به اطلاعات، جوامع حمایتی، افزایش آگاهی اجتماعی	اطلاعات نادرست، مقایسه اجتماعی، اضطراب و تنش، انزوا
۴	دسترسی به منابع اطلاعاتی	نیاز به هوشیاری برای افزایش تاب‌آوری
۵	کاهش انزوا، افزایش تعلق، کاهش ناراحتی، افزایش حمایت اجتماعی، کاهش افسردگی، افزایش عزت نفس	ترس از دست دادن، تنهایی، بیش‌فعالی، اضطراب، افسردگی (به ویژه در نوجوانان)
۶	افزایش آگاهی، مشارکت در بحث‌های منطقی، حفظ سلامت روان، یادگیری مستمر	اطلاعات نادرست، کاهش تمرکز، تضعیف انعطاف‌پذیری شناختی، تحریک هیجانات منفی، اعتیاد به لایک

ردیف	کدهای مثبت	کدهای منفی
۷	افزایش آگاهی، آموزش سواد رسانه‌ای، تفکر نقادانه، همبستگی اجتماعی، هشدار فریب رسانه‌ای	شکندگی شناختی، اشباع ذهن، خستگی اطلاعاتی، اضطراب، تحریک احساسات جمعی
۸	دسترسی به اطلاعات معتبر، افزایش تعاملات، تقویت حل مسئله، تقاطع نظرات	اطلاعات غلط، کاهش تمرکز، اعتیاد بدون تأمل
۹	دسترسی به اطلاعات	برای جنگ شناختی و هدف‌گیری مخاطب
۱۰	حمایت اجتماعی، افزایش آگاهی، دسترسی به اطلاعات معتبر، تقویت هویت جمعی	افزایش اضطراب، مقایسه اجتماعی، دست‌کاری شناختی، اخبار جعلی
۱۱	ارتقای سواد رسانه‌ای، افزایش همبستگی و حمایت اجتماعی، یادگیری مستمر	گسترش اخبار جعلی، فشار روانی و استرس ذهنی، ایجاد اتاق پژواک، تضعیف اعتماد
۱۲	تأثیر مثبت بر شبکه و باورهای جمعی (در شرایط خاص)	شبکه‌سازی برای هدف‌گیری تاب‌آوری شناختی، ازدست‌دادن تاب‌آوری معرفتی

کدهای استخراج شده در مرحله قبل حول محورهای مشترک ادغام و در نهایت هشت مضمون اصلی شناسایی و تعریف شدند که در جدول (۲) همراه با درصد فراوانی آن‌ها ارائه شده‌اند.

جدول ۲ درون‌مایه‌های اصلی و فراوانی مضامین تأثیرات (مثبت و منفی) شبکه‌های اجتماعی بر تاب‌آوری شناختی

ردیف	مضمون	درصد فراوانی
۱	مضامین مثبت	
۱-۱	دسترسی به اطلاعات و آموزش	٪۷۵
۲-۱	حمایت اجتماعی و عاطفی	٪۶۷
۳-۱	تقویت مهارت‌های شناختی	٪۴۲
۴-۱	ارتقای سلامت روان و هویت	٪۳۳
۲	مضامین منفی	
۱-۲	انتشار اخبار جعلی و شایعات	٪۶۷
۲-۲	ایجاد آسیب‌های روانی-اجتماعی	٪۵۸
۳-۲	اختلال در عملکرد شناختی	٪۵۰
۴-۲	الگوهای استفاده مضر	٪۴۲

یافته‌های حاصل از تحلیل کیفی این سؤال نشان‌دهنده نگرش دوگانه و پیچیده کارشناسان نسبت به نقش شبکه‌های اجتماعی بر تاب‌آوری شناختی است. به‌طورکلی، می‌توان یافته‌ها را در دو بخش اصلی زیر خلاصه نمود:

۱. تأثیرات مثبت شبکه‌های اجتماعی:

شبکه‌های اجتماعی در صورت استفاده هوشمندانه می‌توانند به‌عنوان یک منبع توانمندساز عمل کنند. مهم‌ترین نقش مثبت آن‌ها، تسهیل دسترسی به اطلاعات و آموزش (با درصد فراوانی ۷۵٪) است. به‌عنوان مثال، مشارکت‌کننده ۶ به نقش صفحات معتبر پزشکی در «مقابله با شایعات» در دوران همه‌گیری اشاره کرد. مضمون پرتکرار بعدی، فراهم‌آوری حمایت اجتماعی و عاطفی (۶۷٪) بود. به‌باور مشارکت‌کننده ۳، این پلتفرم‌ها با ایجاد «جوامع حمایتی» می‌توانند «حس همبستگی و درک متقابل را تقویت کنند». همچنین، این فضاها می‌توانند با تقویت مهارت‌هایی مانند تفکر نقادانه و حل مسئله (۴۲٪)، به ارتقای تاب‌آوری شناختی کمک نمایند.

۲. تأثیرات منفی شبکه‌های اجتماعی:

از سوی دیگر، شبکه‌های اجتماعی می‌توانند تهدیدهایی جدی برای تاب‌آوری شناختی ایجاد کنند. بزرگ‌ترین نگرانی مشارکت‌کنندگان (۶۷٪)، گسترش سریع اخبار جعلی و شایعات بود که به گفته مشارکت‌کننده شماره ۱۱ می‌تواند منجر به «سردرگمی ذهنی و کاهش توانایی تشخیص اخبار صحیح» شود. همچنین، ایجاد آسیب‌های روانی-اجتماعی مانند اضطراب، افسردگی و کاهش عزت‌نفس ناشی از مقایسه اجتماعی (۵۸٪) از دیگر تهدیدات برجسته شده بود. به‌عنوان نمونه، مشارکت‌کننده شماره ۶ به «افزایش اضطراب در کاربران جوان به دلیل مقایسه زندگی خود با تصاویر آرایش‌شده سلبریتی‌ها» اشاره نمود. علاوه بر این، تضعیف عملکردهای شناختی اساسی مانند کاهش تمرکز و اختلال در حافظه (۵۰٪) از پیامدهای استفاده نامتعارف از این فضاها ذکر شد.

می‌توان نتیجه گرفت که از دیدگاه مشارکت‌کنندگان، شبکه‌های اجتماعی ذاتاً نه مثبت هستند و نه منفی، بلکه ابزارهایی دوجبه‌ی محسوب می‌شوند که تأثیر نهایی آن‌ها بر تاب‌آوری شناختی به عواملی مانند سواد رسانه‌ای کاربر، انگیزه استفاده و توانایی مدیریت محتوای مصرفی بستگی دارد. همان‌طور که مشارکت‌کننده ۷ بیان کرد: «این

فضا، بستری است که بسته به نحوه استفاده، می‌تواند آگاهی‌بخش یا گمراه‌کننده باشد». بنابراین، آموزش مهارت‌های استفاده صحیح و هوشمندانه از این پلتفرم‌ها، گامی ضروری برای تقویت تاب‌آوری شناختی به شمار می‌رود.

یافته‌ها

در این بخش، یافته‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌های عمیق با ۳۰ نفر از نخبگان مسلط به موضوع پژوهش، ذیل سه سؤال فرعی پژوهش و درنهایت، در قالب الگوی نهایی ارائه می‌گردد.

۱. یافته‌های مرتبط با سؤال فرعی اول: ماهیت، ابعاد، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاب‌آوری

شناختی

تحلیل داده‌ها نشان داد که تاب‌آوری شناختی پدیده‌ای چندبعدی، پویا و پیچیده است که از تلفیق توانمندی‌های فردی و اجتماعی شکل می‌گیرد. این مفهوم در چهار بُعد اصلی و ۹ مؤلفه کلیدی دسته‌بندی شد:

- **بُعد فردی-شناختی:** این بُعد پرتکرارترین بعد شناسایی شده بود که بر مهارت‌های اساسی تفکر تمرکز دارد.
  - مؤلفه‌ها: سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی (فراوانی: ۷۵٪)، تفکر انتقادی و تحلیلی (فراوانی: ۶۷٪)، انعطاف‌پذیری شناختی (فراوانی: ۵۰٪).
- **بُعد روانی-هیجانی:** این بُعد به مدیریت هیجانات در فضای پرآشوب مجازی می‌پردازد.
  - مؤلفه‌ها: تنظیم و کنترل هیجانی (فراوانی: ۶۷٪)، خودکارآمدی شناختی (فراوانی: ۳۳٪)، تحمل عدم قطعیت (فراوانی: ۱۷٪).
- **بُعد اجتماعی-ساختاری:** این بُعد نشان می‌دهد تاب‌آوری تنها یک ویژگی فردی نیست.
  - مؤلفه‌ها: حمایت و انسجام اجتماعی (فراوانی: ۵۰٪)، پایداری به ارزش‌ها و هویت (فراوانی: ۴۲٪).
- **بُعد راهبردی:** این بُعد بر لزوم شناخت فعال تهدید تأکید دارد.
  - مؤلفه‌ها: خودآگاهی و بصیرت شناختی (فراوانی: ۳۳٪).

۲. یافته‌های مرتبط با سؤال فرعی دوم: نقش شبکه‌های اجتماعی در تاب‌آوری شناختی

یافته‌ها حاکی از نقش **دوگانه و ابزاری** شبکه‌های اجتماعی بود. تأثیر نهایی این شبکه‌ها به سواد کاربر، انگیزه استفاده و توانایی مدیریت محتوا بستگی دارد.

• نقش مثبت (توانمندساز):

- دسترسی به اطلاعات و آموزش (فراوانی: ۷۵٪): امکان دسترسی سریع به منابع معتبر و آموزشی را فراهم می‌کند.
- حمایت اجتماعی و عاطفی (فراوانی: ۶۷٪): ایجاد جوامع آنلاین برای تبادل نظر و دریافت پشتیبانی.
- تقویت مهارت‌های شناختی (فراوانی: ۴۲٪): بستری برای تمرین تفکر انتقادی و حل مسئله.

• نقش منفی (تهدیدزا):

- انتشار اخبار جعلی و شایعات (فراوانی: ۶۷٪): اصلی‌ترین تهدید که منجر به سردرگمی شناختی می‌شود.
- ایجاد آسیب‌های روانی-اجتماعی (فراوانی: ۵۸٪): مقایسه اجتماعی، اضطراب و کاهش عزت نفس.
- اختلال در عملکرد شناختی (فراوانی: ۵۰٪): کاهش تمرکز، اختلال در حافظه و اعتیاد به لایک.

۳. یافته‌های مرتبط با سؤال فرعی سوم: ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های جهاد تبیین

جهاد تبیین به عنوان یک راهبرد فعال و چندوجهی شناسایی شد که مؤلفه‌های آن در سه حوزه اصلی قابل دسته‌بندی است:

• حوزه نقش‌ها و کارکردها:

- مقابله با تحریف و شبه‌افکنی (فراوانی: ۷۵٪)
- ارتقای سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی (فراوانی: ۶۷٪)
- تقویت هویت جمعی و همبستگی اجتماعی (فراوانی: ۵۰٪)

• حوزه چالش‌ها و موانع:

- حجم و سرعت بالای انتشار اطلاعات نادرست (فراوانی: ۵۸٪)
- مقاومت شناختی کاربران و پدیده حباب اطلاعاتی (فراوانی: ۵۰٪)
- کمبود نیروی متخصص و منابع فناورانه (فراوانی: ۳۳٪)

• حوزه راهبردهای اجرایی:

- تولید محتوای هدفمند، جذاب و مخاطب‌محور (فراوانی: ۸۴٪)
- آموزش مستمر و توانمندسازی کاربران (فراوانی: ۵۸٪)
- شبکه‌سازی و همکاری با نخبگان و نهادهای معتبر (فراوانی: ۵۰٪)

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که اشاره گردید در این پژوهش با مصاحبه با تعداد ۳۰ نفر از صاحب‌نظران و بررسی اسناد و مطالعه منابع مربوط به موضوع تحقیق، داده‌های به‌دست‌آمده مورد تجزیه و تحلیل محتوایی قرار گرفت و در نهایت نتایج زیر حاصل گردیده است.

الگوی نهایی این تحقیق، الگویی چندبعدی و پویا است که با هدف ارتقای تاب‌آوری شناختی در برابر جنگ نرم و تهاجم فرهنگی دشمن، مبتنی بر ظرفیت بی‌بدیل «جهاد تبیین» در بستر «شبکه‌های اجتماعی» طراحی شده است. این الگو بر پنج رکن اصلی استوار است:

نخست، «**تقویت پایه‌های تاب‌آوری شناختی**» در افراد و جامعه که شامل ارتقای مهارت‌های تفکر انتقادی، مدیریت هیجانات، تقویت معنویت و باورهای دینی و توانایی حل مسئله است؛ دوم، «**اجرای مؤثر و هوشمندانه جهاد تبیین**» از طریق تبیین روشن‌گرانه حقایق، بصیرت‌افزایی، تولید و انتشار محتوای اثربخش و مقابله فعال با شبهات و حملات شناختی دشمن؛ سوم، «**مدیریت هوشمندانه و فعال شبکه‌های اجتماعی**» با بهره‌گیری از نقش مثبت آن‌ها در اطلاع‌رسانی و ایجاد شبکه‌های حمایتی و به‌طور هم‌زمان خنثی‌سازی تأثیرات منفی آن‌ها از طریق آموزش سواد رسانه‌ای و صیانت از کاربران؛ چهارم، «**مهارت‌های توانمندسازی عملیاتی-سایبری**» به‌عنوان پل ارتباطی و توانمندساز ابعاد دیگر؛ این بعد نوآورانه، با تجهیز کاربران و فعالان فضای مجازی به مهارت‌های کاربردی همچون «سواد پلتفرمی و فناورانه»، «تحلیل و ارزیابی

انتقادی»، «تولید و انتشار اثرگذار» و «خودمدیریتی شناختی-هیجانی»، امکان تبدیل مفاهیم نظری تاب‌آوری و جهاد تبیین را به اقدامات عملی و مؤثر در میدان نبرد شناختی فراهم می‌سازد. در حقیقت، این مهارت‌ها، سلاح‌های ضروری برای هر رزمنده در جبهه جهاد تبیین و هر شهروند برای حفاظت از قلمرو ذهن خویش است. بنابراین، موفقیت نهایی این الگو در گرو تبدیل این چهار رکن به یک نظام یکپارچه و عمل‌گراست که در آن، «تاب‌آوری» به «مقاومت»، «جهاد تبیین» به «اقدام» و «فضای مجازی» به «فرصت» تبدیل شده و همه این‌ها توسط «مهارت‌های عملیاتی» به میدان عمل آورده می‌شوند. **در بعد تاب‌آوری شناختی**، این الگو بر این اصل تأکید دارد که جامعه تنها در سایه ارتقای توانایی‌های شناختی فردی و جمعی می‌تواند در برابر یورش‌های فکری مقاومت کند. مؤلفه‌هایی چون «شناخت و درک عمیق» برای تحلیل اطلاعات، «مدیریت هیجان» برای حفظ تعادل روانی در بحران‌ها، «تقویت معنویت» به عنوان عامل انگیزشی و محافظتی قوی و «مهارت حل مسئله» برای خروج سازنده از چالش‌ها، شالوده این بعد را تشکیل می‌دهند. این مؤلفه‌ها در تعامل با یکدیگر، سپر شناختی جامعه را در برابر اغواگری‌ها و جنگ روانی دشمن تقویت می‌کنند.

بعد جهاد تبیین در این الگو، به عنوان موتور محرکه و راهبرد عملیاتی اصلی مورد توجه قرار گرفته است. این پژوهش نشان می‌دهد جهاد تبیین نباید صرفاً یک شعار باشد، بلکه باید به یک جریان منسجم، هوشمند و همه‌جانبه در فضای مجازی تبدیل شود. مؤلفه‌های کلیدی این بعد شامل «تبیین حقایق» به صورت مستدل و روشن، «بصیرت‌افزایی» برای افزایش آگاهی و بینش سیاسی-دینی مردم، «تولید محتوای جذاب و اثرگذار» منطبق با فرهنگ ایرانی-اسلامی و مخاطب‌پسند و «مقابله فعال و زمانمند» با شایعات و تحریفات دشمن است. این الگو بر استفاده از تمامی قالب‌های رسانه‌ای و به‌کارگیری نیروهای مردمی و متخصص در این عرصه تأکید می‌ورزد.

شکل ۱ الگوی تاب‌آوری شناختی مبتنی بر جهاد تبیین در شبکه‌های اجتماعی

شبکه‌های اجتماعی در این الگو، به مثابه عرصه اصلی نبرد و هم‌زمان، ابزار قدرتمند برای پیشبرد اهداف جهاد تبیین و تقویت تاب‌آوری شناختی در نظر گرفته شده‌اند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که این شبکه‌ها دارای یک ماهیت دوگانه هستند؛ از یک سو با «تسهیل ارتباطات»، «انتشار سریع اطلاعات مفید» و «ایجاد شبکه‌های حمایتی» می‌توانند به تقویت تاب‌آوری کمک کنند و از سوی دیگر با «انتشار اخبار کذب» و «ایجاد شکاف اجتماعی» تهدیدی جدی محسوب می‌شوند. بنابراین، الگوی پیشنهادی بر «مدیریت فعال» این فضا با «آموزش سواد رسانه‌ای»، «ترویج مصرف آگاهانه محتوا» و «توسعه پلتفرم‌های بومی امن» تمرکز دارد.

پنجم و درنهایت، این الگو بر این نکته کلیدی تأکید دارد که موفقیت در عرصه نبرد شناختی، مستلزم عزمی فراسازمانی و پشتیبانی عوامل کلان است. عوامل فراساختاری همچون «تقویت هویت ملی و دینی»، «ایجاد وحدت رویه در نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای»، «سیاست‌گذاری هوشمندانه حاکمیت» در حوزه فضای مجازی و «تأمین زیرساخت‌های فنی و امنیتی لازم»، بستر لازم برای اجرای موفقیت‌آمیز این الگو را فراهم می‌آورند. بدون این پشتیبانی کلان، هرگونه اقدام در سطوح خرد و میانی، ناکامل و کم‌اثر خواهد بود. بنابراین، این الگو یک نقشه راه جامع برای تمامی سطوح فردی، اجتماعی و حاکمیتی ارائه می‌دهد.

بر این اساس پیشنهادهای اجرایی زیر ارائه می‌گردد:

۱. تشکیل قرارگاه راهبردی: پیشنهاد می‌شود «قرارگاه ملی تاب‌آوری شناختی و جهاد تبیین» با مسئولیت مستقیم رئیس‌جمهور و با حضور نمایندگان تمامی نهادهای مؤثر (از جمله ستاد کل نیروهای مسلح، سازمان‌های نیروهای مسلح، صداوسیما، حوزه‌های علمیه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها) تشکیل شود.
۲. ایجاد پلتفرم ملی تولید محتوا: ایجاد و پشتیبانی از پلتفرم ملی واحد برای هماهنگی، تولید و توزیع محتوای جهاد تبیین در تمامی شبکه‌های اجتماعی داخلی و خارجی.
۳. توانمندسازی نیروها: اجرای دوره‌های آموزشی مستمر در زمینه‌های «معرفتی و بصیرتی»، «سواد رسانه‌ای»، «روان‌شناسی شناختی»، «تکنیک‌های تولید محتوا» و «روش‌های مقابله با جنگ نرم» برای طلاب، دانشجویان، معلمان و فعالان فضای مجازی.
۴. تولید محتوای هوشمند: سرمایه‌گذاری کلان بر روی تولید محتوای حرفه‌ای، جذاب، چندزبانه و متناسب با اقشار مختلف جامعه (فیلم، موشن‌گرافیک، بازی‌های رایانه‌ای، اینفوگرافیک و ...) با روایتگری خلاقانه.
۵. تولید بسته آموزشی: تبدیل یافته‌های تحقیق به یک بسته آموزشی مدون برای مقاطع تحصیلی و دوره‌های آموزشی ویژه با هدف، آموزش مهارت‌های تحلیل شبهات و تولید محتوا به دانشجویان و فعالان فضای مجازی است.
۶. تقویت شبکه‌های اجتماعی داخلی: حمایت همه‌جانبه فنی، محتوایی و اقتصادی از شبکه‌های اجتماعی داخلی برای مهاجرت حداکثری کاربران از پلتفرم‌های خارجی.

فهرست منابع و مآخذ

الف- فارسی

- جباری، ریحانه. (۱۴۰۲). «تاب‌آوری شناختی». تهران: خانه تاب‌آوری ایران.
- حسینی، اسماء؛ محمدی، حنانه و سعادت، زینب. (۱۳۹۹). بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس تاب‌آوری شناختی در نمونه‌ای از جامعه ایرانی، فصلنامه انداز‌گیری تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۱۲۵-۱۵۰.
- حسینی، سید علی. (۱۴۰۰). تبیین به مثابه جهاد: واکاوی دینی-فقهی مفهوم جهاد تبیین. نشریه فقه و اصول، ۵۸، (۴)، ۳۱-۵۲.
- خرازی، سید کمال. (۱۳۸۶). تأثیر علوم شناختی بر روان‌شناسی معاصر، فصلنامه تازه‌های علوم شناختی، ۷۷-۸۲.
- زهرایی، سید سعید. (۱۴۰۴). «از قیام‌الله تا جهاد تبیین»، تهران: مرکز تخصصی جهاد تبیین
- سبزواری، امیر هوشنگ؛ خسروی، محمدرضا؛ کریمی، علی و نظریان، محمد. (۱۴۰۴). «نقش جهاد تبیین در مقابله با جنگ شناختی و چگونگی آزادسازی اذهان مردم از طریق افشای دروغ‌های دشمن»، <https://civilica.com/doc/2256637>
- شیخ انصاری، مهین. (۱۳۹۹). «شبکه‌های اجتماعی مجازی و نظم اخلاقی گفت‌وگو در جامعه معاصر ایران». تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- صلح میرزایی، سعید. (۱۴۰۰). «جهاد تبیین» تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- عباسی، حسن. (۱۴۰۴). «نظریات جنگ شناختی»، تهران: کلبه کرامت.
- کلانتری، فتح‌الله. (۱۳۹۸). «جنگ هویتی». تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- محمدی، حجت. (۱۴۰۱). «اصول و سیاست کلی جهاد تبیین»، مجموعه مقالات دومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت، بندرعباس، ص ۱۱.
- محمدی، حجت؛ احمدی، رضا و تقوی، مرتضی. (۱۴۰۲). تحلیل مؤلفه‌های جهاد تبیین در فضای مجازی از منظر بیانات رهبر معظم انقلاب. فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، ۱۲، (۳)، ۴۵-۶۷.
- منوچهری راد، رضا؛ زند حسامی، حسام؛ داوری، علی و موسی‌خانی، مرتضی. (۱۳۹۶). یادگیری الگوی پیشگامی و سازگار پذیری تاب‌آوری شناختی مبتنی بر دانش بومی کارآفرینان ایرانی. دوفصلنامه دانش بومی ایران، ۴، (۸)، ۳۷۰۳-۱۰۳۳. <https://civilica.com/doc/1033703>
- نجفی، امیر و رضوی، سید محمد. (۱۴۰۱). جهاد تبیین به مثابه راهبرد مقابله با جنگ روایت‌ها: چارچوبی نظری. مجله راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۹، (۲)، ۱۲۰-۱۴۵.
- نصیری فرد، محمدباقر. (۱۴۰۱). «ضرورت جهاد تبیین در فضای مجازی»، <https://civilica.com/>

ب- انگلیسی

- Aroneim, L., Cochran, A., Kao, K., Glaister, S., Pena, A., Ray, D., Rong, W., Rovalino, A., Bishop, S., Khanna, R., & Saini, J. S. (2021). Countering cognitive warfare: Awareness and resilience. **NATO Review**, Johns Hopkins University and Imperial College London.
- Antonovsky, A. (1998). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass.
- Boch, R., & Krzyżanowska-Biehun, A. (2022). **A new model of military anthropology in the Russia-Ukraine cognitive war**. University of War Studies, Warsaw, Poland.
- Brookings Institution. (2020). **Why are US-Russia relations so challenging**, <https://www.brookings.edu>
- Castells, M. (2012). **Networks of outrage and hope - social movements in the Internet age**. International Journal of Public Opinion Research
- Fuchs, C. (2009). **Some theoretical foundations of critical media studies: Manuel Castells and the network society**. tripleC, 7(2), 36-59.
- Hoskins, A., & O'Loughlin, B. (2017). **War and Media: The Emergence of Diffused War**. Arma Publications, Cambridge.
- NATO (2020). **Cognitive Warfare**.
- NATO (2021). **NATO Innovation Hub**. Cognitive Warfare Conference.
- Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., & Choudary, S. P. (2016). **Platform revolution: How networked markets are transforming the economy-and how to make them work for you**. Greenwood Publishing.
- Southwick, S. M., & Charney, D. S. (2018). **Resilience: The science of mastering life's greatest challenges**. Cambridge University Press.
- Southwick, S. M., & Charney, D. S. (2018). **Resilience: The science of mastering life's greatest challenges** (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Staal, M. A., Bolton, A. E., Yaroush, R. A., & Bourne, L. E. (2008). **Cognitive performance and resilience to stress**. In V. Tepe and B. J.. Page 26. 150.
- Van Dijk, J. (2006). **The network society: Social aspects of new media**. Sage.
- Walker, B., & Salt, D. (2006). **Resilience thinking: Sustaining ecosystems and people in a changing world**. Island Press.
- Webster, F. (2002). **Theories of the information society**. Routledge.